

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-11-23

UDK 314.74(=450)(497.1)

"CONTROESODO". POVOJNE MIGRACIJE ITALIJSKEGA PREBIVALSTVA V JUGOSLAVIJO (1945-54)

Boris M. GOMBAČ

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18
e-mail: boris.gombac@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V razpravi avtor obravnava vprašanje povojne migracije italijanskega delavstva iz Tržiča (Monfalcone) v Jugoslavijo. Seznam 1.294 oseb in 76 družin predstavlja prerez najbolj eksponiranega dela italijanskega proletariata, ki se je tudi zaradi zavzemanja za Jugoslavijo znašel pred vrati velikega obrata. Več kot 10.000 delavcev je vsak dan prišlo na apel za službo, vendar so po prevzemu uprave s strani ZVU, zaposlovali tudi po političnih kriterijih. Od pariške pogodbe dalje so delavci iz ladjedelnice odhajali na Reko "graditi socializem". Po resoluciji informbiroja so se vračali domov z veliko traumo. Težko so se vključili v prejšnje okolje.

Ključne besede: medvojno pogajanje, interesne sfere, osvoboditev, ljudska uprava, Julijska krajina, migracije iz Italije v Jugoslavijo, informbiro

"CONTROESODO". POST-WAR MIGRATION OF THE ITALIAN POPULATION TO YUGOSLAVIA (1945-54)

ABSTRACT

The article discusses the issue of post-war migration of the Italian population from Monfalcone to Yugoslavia. The list of 1,294 individuals and 76 families delineates the most exposed part of the Italian proletarians which faced, also due to their siding with Yugoslavia, a great turn-about in their lives. More than 10,000 workers waited in line for jobs each day, although people were also employed according to the political criterion once the administration was taken over by the AMG. From the Paris Agreement onwards, the Monfalcone Port workers were leaving for Rijeka to "build socialism". After the Cominform resolution they returned home with great trauma and found it hard to reconcile themselves to the former environment.

Key words: wartime negotiations, spheres of interest, liberation, people's administration, Venezia Giulia region, migration from Italy to Yugoslavia, Cominform

MEDNARODNI OKVIR

Vojna je le drug izraz za mirnodobno bitko za dobiček. Zato lahko čas med prvo in drugo svetovno vojno, čas druge svetovne vojne in povojni čas označimo kot različna dejanja iste tragedije. Sporazumi, ki so jih sklepali pred in po drugi svetovni vojni, so bili le kontinuum velesil za dominacijo nad interesnimi sferami. Spor, ki je od druge polovice 19. stoletja do danes zadeval severni Jadran, ni bil prav nič drugega. Imperializem je bil tudi tu dominantna ideologija (Girvan, 1976).

Mednarodni sporazumi, sklenjeni med obema svetovnjima vojnama, so nekako prezrli vlogo Društva narodov in vso zadevo pripeljali natančno tja, kamor so vsi upali, da se ne bo nikdar vrnila. Nezadovoljstvo poražencev (Nemčija) in nekaterih zmagovalcev prve svetovne vojne (Italija) je rojevalo nove konflikte. Mednarodne konference (Locarno 1925, Stresa 1935) in mednarodni pakti (Protikominternovski 1937, Jekleni 1939) so zgodovinsko revizijo spreminjali v konkretna politična dejanja. Čeprav ne gre metati vsega v isti koš, lahko trdimo, da so se vse velesile do izbruha druge svetovne vojne vedle povsem enako, saj niso mogle skočiti iz risa, ki ga je začrtala ideologija imperializma (Girvan, 1976).

Čeprav so se nekatera zavezništva med nasprotniki sil Osi sklepala že od leta 1940 dalje, je zavest o globalnosti druge svetovne vojne dozorela šele z napadom na Pearl Harbor (7. 12. 1941). Do takrat so bile:

1. Rooseveltova *Izjava o štirih svoboščinah* (6. 1. 1941),
2. Churchillova – Rooseveltova *Atlantska listina* (14. 1. 1941),
3. posvetovanje glavnih štabov Velike Britanije (VB) in Združenih držav Amerike (ZDA) (30. 3. 1941),
4. ustanovitev ameriškega vojaškega oporišča na Grenlandiji (10. 4. 1941),
5. izkrcanje vojaških enot v Islandiji (7. 7. 1941) in
6. materialna ter vojaška pomoč Sovjetski zvezi (SZ) le sporadične oblike mednarodne solidarnosti. Špekuliranja o zakasnelem zavezništvu gredo celo tako daleč, da so silam protifašistične koalicije očitali, da so novo zavezništvo kovale tako dolgo iz razlogov, ki zadevajo bodočo, torej povojno delitev sveta in interesnih sfer (Deutscher, 1967).

Po Pearl Harborju je bilo seveda bistveno drugače. Winston Churchill in Franklin D. Roosevelt sta na prelomu leta 1941-42 z ustanovitvijo Allied Force Headquarters poskrbela za nova ravnotežja, ki naj bi zaustavila Japonce na Pacifiku in Nemce v severni Afriki. Začelo se je skupno rušenje enega in postavljanje drugega svetovnega reda, kar je sankcioniralo 26 držav, ki so z washintonkim paktom (1. 1. 1942) postavile osnovo za ustanovitev Organizacije združenih narodov (OZN). Šele po angleško – sovjetski pogodbi z dne 26.

5. 1942 je zavezništvo močnejše integriralo še SZ, kar je Molotov izkoristil za prošnjo po nujni materialni in vojaški pomoči.

Trije zvezniki, kar so po tretji washingtonski konferenci res postali, so od 18.–26. 6. 1943 sklenili, da odprejo drugo fronto in da pospešijo raziskovanje atomske energije v vojaške namene. Avgusta istega leta so Stalin, Churchill in Harriman postavili osnovo protinemških ukrepov, kar so nadaljevali s konferenco v Casablanci (14.–24. 8. 1943). Tam sta Roosevelt in Churchill sklenila, da se izkrcajo na Siciliji in da do brezpogojne kapitulacije bombardirajo Reich (Roosevelt). Štiri mesece kasneje (11.–25. 5. 1943) so na peti washingtonski konferenci potrdili sovjetska ozemeljska osvajanja, hkrati pa sklenili, da se izkrcajo na Atlantiku in uporabijo atomsko bombo.

Quebec je od 14.–24. 8. 1943 dajal možnost konferenci, da preuči svetovno globalno strategijo medvojne in povojnega časa, kar so zunanji ministri potrdili v Moskvi (19.–30. 10. 1943). Sklenili so sporazum, ki je govoril o petih načelnih zadevah:

1. o neprekinjenem sodelovanju velikih do konca vojne,
2. o vojni napovedi SZ Japonski,
3. o ustanovitvi naddržavne organizacije za povojno razoroževanje,
4. o kaznovanju vojnih zločinov pred mednarodnim sodiščem ter
5. o obnovi demokracije v Italiji in Avstriji.

V Cairu so (22.–25. 11. 1943) Roosevelt, Churchill in Chiang kai-shek delili svet na Pacifiku, medtem ko so v Teheranu (28. 11.–1. 12. 1943) Roosevelt, Churchill in Stalin delili svet v Mediteranu. Dokončno so se odločili za zavezniško izkrcanje v Franciji in ne v Istri (slednje je goreče zagovarjal Churchill), in za to, da Poljsko povečajo na račun Nemčije. Glede slednje si je kasneje v Dumbarton Oaksu (21. 8. – 7. 10. 1944) ameriški predsednik ob navzočnosti britanskih, kitajskih in sovjetskih izvedencev premislil in zanikal Morgentauovo tezo o nujnem razkovanju slednje (Atlante, 1979c).

Veliki trije so delitev interesnih sfer nadaljevali na Balkanu, česar so se z delitvijo Romunije, Bolgarije, Madžarske, Grčije in Jugoslavije najprej lotili v Moskvi (9.–18. 10. 1944), nato pa na Jalti (1.–11. 2. 1945). Tam so Churchill, Roosevelt in Stalin izdali Deklaracijo o osvobojeni Evropi, ki je bila po svoji vsebini program povojne ureditve Evrope. Najprej so se posvetili kaznovanju vojnih zločinov in razkovanju Nemčije, prepovedi nemške nacionalsocialistične stranke (NSDAP), zaprtju nekaterih tovarn, reparacijam in ozemeljskim amputacijam. Nato so zaprli še nerešena poglavja za Poljsko in Jugoslavijo. Tja naj bi postavili mešane komunistično – eksilne vlade (npr. Tito – Šubašič). Potsdam (17. 7. –2. 8. 1945) je pomenil novo povojno teritorialno, politično in gospodarsko ureditev sveta, a tokrat že v novem konfliktnem ozračju. Zvezniki so dokončno postali na-

sprotniki (Šepić, 1983).

Diagonalni prerez dogovarjanj od Washingtona (1943) do Potsdama (1945) govori o tem, da so glavno vlogo prevzele nove svetovne velesile. Na mednarodni šahovnici sta igrali zadnjo partijo le še ZDA in SZ. Njihov diktat je bil dokončen in vsi so se mu morali podrediti. Splošni načrti vesil so bili jasni in za njihovo realizacijo so poskrbeli z realno vojaško silo. *Un-gentlemanly gentlemen's agreement*, kot je nenačelni dogovor med Stalinom in Churchillom o Balkanu imenoval I. Deutscher, je kot primer kaznovanja neposlušnih izvrgel britanski krvavi obračun z grškim odporom.

ITALIJA

Da je Grčija detant neposlušnim (Churchill v Fultonu 1946) italijanski levici, ni bilo treba posebej razglašati. To jim je s razglasom novembra 1944 sporočil tudi feldmaršal Alexander, ki je z zavestnim umikom sedmih zavezniških divizij z gotske črte in posledičnim nemškim obračunom z odporom dal jasno vedeti, da bodo zahodnjaki podprli obnovo starih sil (Pinzani, 1975). Italija je bila tudi brez Jalte v globokem zaledju zahodnega zavezništva. To si kljub dvolični politiki italijanskega dvora in protibritanskim izbruhom fašizma ni nikdar zamišljalo, da bi sodelovalo z rezistenco in njenimi načrti za socialno in družbeno prenovo Italije. Po porazu britanskih konzervativcev in posledičnem Churchillovem odstopu (še med Potsdamsko konferenco) je *State Department* opustil podporo dvoru in prisluhnil grofu Sforzi. Ta je kot verodostojni partnerici ZDA priporočil Vatikan in krščansko demokracijo. Po hitrem relativiziranju papeževega profašizma se je cerkev, ki je imela svoje člane v obeh političnih taborih, Američanom pokazala kot najbolj kredibilen sogovornik. Previdno tkanje zelo scefanega družbenega tkiva je Vatikanu očitno uspelo, kar so tudi dokazale prve povojne italijanske volitve (Poggi, 1974).

Dne 20. junija 1945 se je v Italij formirala prva koalicijska, demokratična vlada pod vodstvom F. Parrija. Z najvidnejšimi osebnostmi je v njej sodelovalo 6 strank odpora. Njeno suverenost je omejeval *Allied Military Government* (AMG), ki je do 31. 12. 1945 nadzoroval vso severno Italijo. Zahtevana poslušnost je šla do meja nesprejemljivega, saj so zavezniki zaprli enega izmed voditeljev odpora, socialista Pietra Nennija, le zato, ker je javno nastopil v osvobojenemu Torinu. Iz teh logov je tudi izšla teorija o omejeni defašizaciji, ki je marsikomu (general Roatta, vojni zločinec za poboje v Sloveniji) omogočila začetek nove kariere, tokrat na 'demokratični' strani. Pri tlakovanju neoviranega vzpona desno-sredinskih strank na oblast je veliko pripomogel tudi ameriški veleposlanik v Italiji Alexander Kirk, ki je sprejel De Gasperijev nasvet o anticipiranju lokalnih volitev pred parlamentarnimi, ker so lokalne dajale več možnosti sredinskim strankam. Obe najvplivnejši tuji sili

v državi, ZDA in Vatikan, sta ga zato podprli v rušenju Parrija in vzponu krščanske demokracije na oblast (FRUS, 1945).

Ob drugih pritiskih so zavezniki kot prepričljivo sredstvo prepričevanja uporabili tudi gospodarsko pomoč. Povojna Italija se je zaradi inflacije, vojnih uničenj in vračanja ujetnikov znašla v nezavidljivem položaju. Kriza povojnih javnih financ ne zasluži posebnih komentarjev. Prav tako je bilo pregovorno zaostajanje agrarnega sveta, kjer je 5.000.000 malih posestnikov imelo enak zemljiški fond kot 520 velikih posestnikov, v Italiji nekaj povsem normalnega. Skrbi je zbuja predvsem sever, saj je bila tu skoncentrirana vsa italijanska industrija (INEA, 1948). Tu bi revščina in brezposelnost ne ogrožali le življenjske ravni prebivalstva, marveč celo ustaljeni družbeni red. Če je v konverziji iz vojne v mirnodobno industrijo Fiatu uspelo obdržati 50% delež vseh zaposlenih, so v ladjedelnici Ansaldo v Genovi v povojnem času na cesto postavili 12.000 delavcev. Ta podatek govori o močno povečanem socialnem trenju v državi, ki si je na severu sama izborila zmago nad fašizmom in upravljala z obširnimi osvobojenimi ozemlji (AD, 1972).

Še pred izvedbo programa, imenovanega *European Recovery*, so zavezniki pogojevali podporo De Gasperiju z gospodarsko pomočjo. Denar in surovine so vlagali v državne sklade (Federconsorzi), ki so po politični oportunisti to pomoč tudi delili. To je na eni strani res omogočalo nemoteno delo italijanske industrije, na drugi pa je bilo utišanje upravičenih zahtev delavskega razreda popolno (Graziani, 1972). Gospodarska pomoč je šla tudi čez meje dotakratne Italije in tudi čez Sočo, saj sta jo tržaška in tržiška ladjedelnica s pridom uporabljali že od uvedbe AGM dalje (Rossi, 1963). S tem dejanjem so zavezniki dali vedeti, da se bodo v Parizu zavzemali za italijanske zahteve po vrnitvi celotne ali najpomembnejših delov Julijske krajine. V to jih je silila protikomunistična opcija in veliko delo grofa Sforze, ki je vso drugo svetovno vojno lobiral pri najvplivnejših ameriških krogih. V imenu italijanske demokratične opozicije je tam opozarjal, da so v vojno stopili fašisti in ne italijanska država. "Un uomo, un uomo solo..." je Sforzi pritrdil Churchill in nakazal, da je bil za vse kriv le Mussolini (Churchill, 1970).

Vse italijanske stranke, ki so svoje argumente kovale na strateških in ne na narodnostnih mejah, niso hotele izgubiti pridobitev iz prve svetovne vojne. Edina izjema je bila Komunistična stranka Italije oz. njena organizacija v Julijski krajini, ki je že od jeseni 1944 zagovarjala priključitev dežele k socialistični Jugoslaviji. Čeprav je Palmiro Togliatti, nesporni vodja italijanskih komunistov, pod psevdonimom Adriaticus spomladi 1945 v reviji *Rinascita* nastopil z dolgim člankom o nevtralnosti Julijske krajine, so vsi razumeli, da je Komunistična partija Italije v imenu internacionalizma in revolucije potegnila mejo na Soči.

"Ko je od Rena do Odre nacistična Nemčija poklek-

nila pred zmagovalci in so pod slavalokom zmage korakale armade osvobojenih evropskih narodov", se je tudi v Italiji končala vojna in rodila skrb za povojno ureditev meja. Italijanska politika, ki je razumela, da bodo zavezniki zaradi italijanskega položaja v Sredozemlju dosti boljši zagovorniki njihovih interesov, jim je prepustila še ta resor (Audisio, 1975, 189).

SLOVENIJA

Že pred letom 1941 so se "nekateri ljudje širokega obzorja s smislom za široka vprašanja" z ljubljanske univerze, ki so sodelovali v naprednih neodvisnih revijah Sodobnost, Ljubljanski Zvon in Dejanje, odločili za revitalizacijo programa Zedinjene Slovenije. To naj bi bil pravi protifašistični in demokratični program pred prihajajočo katastrofo. Socialni pomisleki in želja po demokratizaciji so marsikateremu intelektualcu z meščanskim pedigrejem odprli pot v smeri t.i. frontnih gibanj, in sicer od evropsko potrjene politike Ljudske fronte do Protiimperialistične fronte ter od Društva prijateljev Sovjetske zveze do Osvobodilne fronte slovenskega naroda (OF). Ta je po kapitulaciji Jugoslavije in razkosanju Slovenije ob političnem programu odpora sestavila tudi nacionalni program združitve "vsega slovenskega ozemlja brez ozira na meje, s katerimi je bilo to ozemlje razkosano z mirovnimi pogodbami po prvi svetovni vojni". Misel krščanskega socialista Edvarda Kocbeka, da "bi narod v vsakem primeru krvavel, zato je bolje, da krvavi zavestno", so pri OF udeležili z ustanovitvijo Komisije za meje, "ki naj interno študira vprašanje bodočih meja". Sodelavci so bili univerzitetni profesorji in izvedenci za ta vprašanja, kot geografa A. Melik in S. Ilesič, zgodovinarja F. Zwitter in B. Grafenauer, pisatelja P. Voranc in E. Kocbek ter predstavnik tehnične inteligence ing. Č. Nagode (AS II, 6).

Ta intelektualno močna skupina je že od začetka izhajala s stališč ne vsakršne, ampak predvsem etnične meje. Nekateri so etnično mejo enačili s Kozlerjevo Slovenijo iz leta 1848, bolj trezna gledanja pa so raje zagovarjala tezo o integralni pripadnosti mest podeželju. Stališča komisije za meje pri OF o bodočih mejah sta že takoj na začetku (1942) povzela Zwitter v ilegalnem "Slovenskem zborniku" in Voranc v brošuri "O slovenskih mejah". (F. Zwitter, 1975) Če je prvi še razmišljal o uravnoteženi zunanjepolitični orientaciji, ki naj malemu slovenskemu narodu - sosedu Nemcev in Italijanov - omogoči narodno preživetje, je drugi že programsko ugotovil, da Zedinjena Slovenija lahko obstaja kot enakopravni subjekt v krogu preostalih jugoslovanskih narodov, vendar v mejah, ki odpravljajo imperialistično nasilno asimilacijo in krivične plebiscite, kamor spadajo tujerodni otoki nekaterih mest na slovenskem etničnem ozemlju. Natisnjeni programski dokument ni priznaval ne zgodovinskih ne strateških ne zemljepisnih ne gospodarsko zaokroženih meja, "saj je

bil narod, ki so ga prav ti koncepti tako hudo prizadeli, dobro poučen o mejah lastnega zedinjenja" (Vilhar, 1942).

O teh zadevah sta se med drugim jeseni 1943 pogovarjala tudi E. Kardelj in F. Zwitter, ko je politik zaupal znanstveniku, da bo v bližnji prihodnosti pero zamenjalo puško. Kapitulacija Italije je namreč odpirala povsem nove možnosti za revizijo versajskih sklepov, ki so destabilizirali Evropo. To poglavje je sicer z drugimi nameni že leta 1940 odprl A. Eden, ko je Jugoslaviji ponudil spremembo londonskega pakta (Barker, 1976).

Priključitev Slovenskega primorja s sklepom Vrhovnega plenuma OF (16. 9. 1943) in posledična potrditev AVNOJA (29. 11. 1943) sta bistveno spremenili domača in tuja gledanja na vprašanja povojne razmejitve na severnem Jadranu. V tem smislu je slovenski politični vrh 12. 1. 1944 ustanovil *Znanstveni inštitut*, ki naj bi do konca vojne postal logistični center za bodoče meje z Avstrijo, Madžarsko, Hrvaško in tudi z Italijo. Inštitutski elaborat "Problemi bodočih slovenskih meja" je šel skozi dve politični preverjanji. Pri obeh so bile izrečene pripombe, nekatere v omejevalnem, druge v širitvenem smislu. Zanimiva so bila stališča Kardelja, ki je promoviral le zahteve z realno vsebino, kar so nekateri interpretirali kot vnašanje nacionalizma v povsem razredno zadevo (AS II, 6).

Kljub temu so se pri meji z Italijo ob različnih načrtih med stroko in politiko prikradle nekatere razlike. Stroka je sprejemala severni sektor (Kanalska dolina, Bela, Dunja, Reklanica in Rezija z italijansko železniško postajo Možac, slovensko pa Na Beli) in priključitev Nem, Ahtena, Fojde, Torjana, Čedadada in Krmina. Nasprotno pa je priključitvi Pušje vesi, Humina, Rtina in Tarčenta ter meji na Soči do Gradeža.

O novih mejah in o zaščiti Italijanov so jugoslovanske oblasti 10. oktobra 1944 izdale elaborat "*Meje Jugoslavije. A. Meje slovenskega ozemlja*", knjigo "*Slovenes and Italians*" v Londonu in vrsto ruskih in angleških prevodov o tej temi. Slovenski predlog o bodoči slovensko-italijanski meji (ločila je kompaktno naseljena ozemlja, opuščala nacionalno mešane otoke in upoštevala zemljepisno, zgodovinsko, etnografsko in gospodarsko argumentacijo) je Kardelj septembra 1945 javno formuliral na londonski konferenci Sveta ministrov za zunanje zadeve. Njegov zagovor nove meje je bil v svoji preprostosti presenetljiv. Krivično avstrijsko mejo izza prve svetovne vojne je na etničnem principu korigiral na severu v korist Slovenije, na jugu pa v korist Italije. To so bile zahteve zmagovite države, zato se je z njimi ukvarjala diplomacija, čeprav ji je vse gradivo pripravil *Znanstveni inštitut*, ki je celo dočakal dan, ko mu je Mednarodna reparacijska komisija v Parizu priznala študijo o 1.706.000 žrtvah vojne v Jugoslaviji. Z objavo uradnih statističnih kompendijev (Cadastre national de l'Istrie), zemljepisnih kart, gospodarskih pregledov in arhivskih virov ter s prevodi Čermeljeh, Vivan-

tejevih, Barbaličevih, Mihovilovičevih, Taylorjevih, Custinčičevih, Rojnicjevih in Maixnerjevih del o Julijski krajini, Trstu in Istri so Jugoslovani skušali na svojo stran pridobiti tudi mednarodno javnost.

Tako kot ob prvem svetovnem konfliktu je tudi druga svetovna vojna narekovala združitev t.i. Jugoslovanov pred nevarnostjo sosedov. Nekaterim jugoslovanskim narodom je to uspelo, Slovincem pa ne. Njihov nacionalni program se ni izšel, saj niso dosegli dokončnega pokritja etnične z državno mejo. Izza meja matične domovine je ostalo skoraj pol milijona Slovencev, kar za tako maloštevilčen narod ni bilo vzpodbudno. Romanja ekspertov iz Londona v Moskvo, iz Pariza v New York so se počasi zaključevala. Dve dolgi leti so slovenski, hrvaški in drugi Jugoslovanski intelektualci ramo ob rami bili boj za nove, mednarodno priznane državne meje. Ostale so beležke in na robu dokumentov zapisane pripombe ter ogromno tiskane bibliografije, ki ni bila le propaganda.

Občutki, ki prevevajo pregledovalca tega bogatega arhivskega gradiva, silijo v razmišljanje, kako in v imenu česa si je takratna Jugoslavija sploh upala križati pot velikih. Churchillov obračun z grškimi partizani je bil sam po sebi resen opomin tudi za Tita, ki je osvojil nedogovorjeni teritorij. Razmišljanje, da je razredni polet, s katerim je utemeljeval svoj prodor, skrival nacionalistične cilje, ni konsistentno. Drzni Kardeljev nastop v Parizu je dokazoval, da so Jugoslovani osvojili Julijsko krajino v imenu obeh motivov. Upoštevač nekatere tajna zavezniška poročila (Sullivanovo poročilo) lahko sklepamo, da je Slovence gnala silna želja po zgodovinskem uveljavljanju, ki so jo realizirali v imenu dveh motivov: nacionalnega in razrednega. Kardeljevo materialistično pojmovanje zgodovine (Razvoj slovenskega narodnega vprašanja) je prav v teh dveh segmentih odkrilo krivca za pojem nezgodovinskega naroda. S prvim argumentom so prepričali lastne ljudi, z drugim pa italijanski proletariat. Množičnost, s katero so mase ves čas po vojni podpirale jugoslovanski boj za meje, govori o tem, da zasedba ni bila nikdar sprejeta kot imperializem. Želja po prenovi je nedvomno izhajala iz najglobljih sedimentov ljudskega nezadovoljstva. "Če bi italijanske sredinske stranke pokazale vsaj delček tistega navdušenja, s katerim so Jugoslovani hoteli spremeniti razmere, v katerih je dozorel fašizem," je napisal Sullivan, potem bi verjeli, da je nekaj resnice bilo tudi na njihovi strani (PRO, 1).

TRŽAŠKO VPRAŠANJE

V Evropi je le tržaško vprašanje zaradi nekaterih nedorečenosti oz. nedogovorjenega jugoslovanskega prodora do Soče zbuvalo strasti, ki niso bile v skladu s sprejetimi sporazumi. Zato so zavezniki - Italijo so vzeli v rejo - sklepali z Jugoslovani nove in nove ozemeljske sporazume (beograjski, devinski), ki so rahljali prepri-

čanje Beograda, da bo Julijska krajina kdaj njegova. Začasnost, ki sta jo označevali cona A in cona B Julijske krajine, je bila le pot do izsiljene dokončnosti, ki naj bi jo postavili s pariško mirovno pogodbo (10. 2. 1947) Do takrat je bilo treba nad spornim ozemljem prevzeti protektorat (Novak, 1973).

Pred svet zunanjih ministrov, ki je zasedal septembra 1945 v Londonu, so povabili tudi Jugoslavijo in Italijo, kjer naj bi zunanji ministri obeh držav pojasnili, zakaj se zavzemajo za ozemlje, ki je bilo 500 let (1382-1918) habsburško, 20 let italijansko in 40 dni jugoslovansko. Jugoslavija je izšla iz brutalne agresije (Italija, Nemčija, Madžarska) dokaj okrepljena. Herojska zmaga nad nacifašizmom, nekaj dobrih Titovih potez ter njena strateška lega so evropsko javnost prepričali, da je to prvovrstna regionalna sila.

E. Kardelj je v Parizu predstavil "Memorandum vlade DFJ", ki je priključitev celotne Julijske krajine argumentiral z etničnim stanjem na tem ozemlju. Nacionalno mešani otoki (Trst, Gorica, Tržič, Koper in Pulj) naj bi bili jugoslovanski po načelu pripadnosti mest zaledju, kar naj bi jamčila federalizirana (7.) Republika Julijska krajina. To naj bi najbolje rešilo vprašanje multikulturalnosti Trsta, ki bi dobil še internacionalizirano pristanišče, odprto vsem državam zaledja.

Alcide De Gasperi je v Parizu predstavil italijansko stališče. V njegovi zavesti je tlel občutek, da je Italija vojno izgubila predvsem na vzhodni meji, čeprav so jo teritorialno prikrajšali tudi na zahodu (Francija). Zdravilni učinek minevanja in stalno ponavljanje "sobojevništva" z zavezniki so zdravili rane in brisali negativne spomine na zločine, ki jih je italijanska armada zagrešila v Evropi (Atlante, 1979a). V ta miselni tok se je zelo hitro vključilo tudi italijansko zunanje ministrstvo, ki je zahtevalo staro rapalsko mejo. Z obuditvijo Wilsonove meje na Raši je De Gasperi še enkrat dokazal, da se ne misli odreči imperializmu (Piscitelli, 1975).

Po Parizu, kjer so Italiji že dali Tržič in Gorico, je leta 1948 končno napočil čas, da tudi Italija pred svojimi državljani izbrise sramoto in se povzpne na voz pragmatizma, torej na stran zahodnih zaveznic, ki so jo vabile v NATO. Izkušeni grof Sforza, ki se je spet vrnil za krmilo italijanske zunanje politike, je razumel, da je veliko boljše, če italijanske interese zagovarja atlantska zveza (Atlante, 1979b).

Po zlomu Nemčije na sektorju severnega Jadrana so jugoslovanske in slovenske čete v okviru 4. armade in 9. korpusa po težkih bojih in velikih žrtvah (8.000 padlih) osvobodile skoraj vso Julijsko krajino do Soče, predvsem pa velika industrijska središča Reko, Pulj, Trst, Gorico in Tržič, ki jih je v funkciji svojega velikega zaledja zgradila že Avstrija. Ta prodor je presenetil Veliko Britanijo in ji naložil veliko dela, saj so se zavezniki s premirji zavezali, da bodo osvobodili vso Italijo do starih meja in tam vpeljali XIII zavezniških vojaških uprav. V Julijski krajini sta si dan po osvoboditvi stali

nasproti dve povsem nasprotujoči si strani. Na eni so bili slovenski in italijanski privrženci socializma in Jugoslavije, na drugi pa zagovorniki Italije, ki so hoteli, da bi meja spet tekla od Triglava do Snežnika (Ragionieri, 1976).

Italijane in Slovence Julijske krajine je 1. maja 1945 osvobodila jugoslovanska ljudska armada. Po nemškem porazu je v deželi zavlada najprej vojaška, kasneje pa tudi civilna jugoslovanska oblast. Čeprav je bila ta v velikih mestih in obratih dvonarodna, so bili mednacionalni odnosi v Trstu in drugih mestih dokaj napeti. Italijansko meščanstvo se z jugoslovansko zasedbo ni strinjalo, saj so v njej videli udejanjenje *slavokomunistične* more, torej prevlado manjvrednega naroda. Drugi (primorski Slovenci) so zmagoslavni prihod jugoslovanskih čet doživljali kot dokončno uresničitev stoletne želje po nacionalnem zedinjenju, tretji (delavski razred) pa je od Trsta do Tržiča pozdravljal "Rusijo", ki naj bi naposled uvedla razredno družbo.

Ta je v Julijsko krajino prišla z različnimi obrazy. Na eni strani je v kratkem času in z nečloveškimi naporji skušala socializirati produkcijske odnose, urediti upravo, normalizirati civilne in vojaške zadeve, organizirati šolstvo ter urediti aprovizacijo dežele. Na drugi strani pa so na ljudsko oblast pritiskale žrtve četrstoletnega fašističnega nasilja, ki so zahtevale satisfakcijo razredne justice. Ta je zajela fašiste in naciste, vojaške in paravojaške formacije ter nekatere iredentiste. Zaradi pomankljive dokumentacije in iz preventivnih razlogov je jugoslovanska vojaška okupacijska oblast pripirala ovdene ljudi "na počez" in jih šele potem preverjala. Nekatere je kaznovala s smrtijo (kolaboracioniste), druge (pretežno vojake) je odpeljala v taborišča, tiste, ki jih je spoznala za nedolžne, pa izpustila (Gombač B., 1996).

Ljudska oblast je že zelo zgodaj začela razmišljati o sožitju med bodočimi neslovenskimi narodnimi manjšinami in večinskim prebivalstvom. Italijansko skupnost naj ne bi izganjali kot kulturbondovcev in nacistov, ampak naj bi jim jamčili osebne svoboščine in kolektivno avtonomijo. Masovne organizacije z internacionalistično razredno usmeritvijo, ki so jih slovenski partizani ustanovili v Trstu že med vojno (Unità operaia, Sindacati unici, UAIS s 130.000 člani itd.), so združevale proletariat od Pulja do Tržiča na programu integracije v socialistično Jugoslavijo. Že ob prvih imenovanjih in izvolitvah je ljudska oblast posvetila posebno pozornost sorazmernemu zastopanju Italijanov v izvoljenih telesih in oblastnih organih. Prav tako je upoštevala italijansko šolstvo, tisk in kulturo, še posebno pozornost pa je namenjala velikim industrijskim obratom, kjer je veljala stroga dvojezičnost.

Preokupacije italijanskega meščanstva zato niso izhajale iz nacionalnih motivov, ampak je bila njihova skrb povsem razredne narave. Čeprav vsi ukrepi nove oblasti v štiridesetih dneh še niso zaživele, so:

imenovanje notranjih komisij v tovarnah,

delegiranje komisarjev v vsa večja podjetja, neposredna kontrola bank, omejevanje zasebne trgovine, ustanavljanje zadrug (konzumne in storitvene), nacionalizacija in delitev zemlje ter monetarna reforma

nakazovali, da bodo tokrat šli v nebesa le proletarci.

Po 40. dneh jugoslovanske uprave so zahodni zavezniki z beograjskim sporazumom (9. 6. 1945) vsilili delitev Julijske krajine na cono A in cono B. Italijanskemu meščanstvu v Trstu se je odvalil kamen od srca. Tega ne moremo trditi za cono B. Tam so obljubo o socializaciji produkcijskih sredstev res uresničevali. Ob postopnem uveljavljanju reform so Italijani razumeli, da so na oblast prišli ljudje iz zaledja, kar je obrnilo ustaljene odnose na relaciji mesto – vas. V splošnem se je prav na demarkacijski črti med cono A in cono B Julijske krajine, na črti srečanja dveh ideologij, dogajal paradoks, ki ga lahko vidimo kot neizživeto zrcalno podobo. Medtem ko so iz cone B mnogi bežali, ker niso zdržali pritiska socializma, so v cono A, kjer je v velikih industrijskih središčih ostalo največ proletariata, z navdušenjem navijali za domovino socializma. Ker je zamenjavo manjšin leta 1943 predvidel že analitik britanskega *Foreign Office* A. Toynbee, se je to na britanski demarkacijski črti med conama A in B lahko začelo izvajati. Nad tem, da je čez mejo za zmeraj šlo nakaj tisoč prebivalcev z ene in z druge strani, se ni zmrdoval prav nihče. Še več, v vseh mednarodnih pogodbah so to celo legalizirali z institucijo opcije, ki je urejevala lastninske odnose migrantov. Kdor ni bil zadovoljen oz. kdor se ni strinjal s stanjem duha (etnični, razredni, preživetveni, politični nesporazumi) v *državi mačehi*, je lahko iskal svoj ideal pri sosednji *materi domovini*. Esodo je bil drugi sporni dosje, ki je bremenil medsosedske odnose (Valdevit, 1986).

LJUDSKA OBLAST

Tretji moteči element za italijansko meščanstvo in njihove tutorje je bila vzpostavitev ljudske oblasti, ki jo je na osnovi realne sile v Trstu in Slovenskem primorju posebej Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (PNOO). Tega so, po sklepu o priključitvi Slovenskega primorja (Vrhovni plenum OF - 16. 9. 1943), izvolili jeseni leta 1944, ko so vsi pričakovali britansko izkrcanje v Istri. Če bi se to zgodilo, bi PNOO v regiji, ki je bila mednarodnopravno še vedno del Kraljevine Italije, bil najvišji oblastni in upravni organ, torej vmesni člen med primorskimi okrožji in predsedstvom Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Tako je Slovensko primorje predvsem zaradi zunanjepolitičnih vzrokov dobilo svoj posebni oblastni organ z zakonodajnimi in izvršnimi kompetencami. Njegov predsednik je postal pisatelj France Bevk.

Obstoj in delovanje PNOO lahko kronološko delimo

na tri obdobja, in sicer na čas:

- od 15. 9. 1944 do 1. 5. 1945,
- od 1. 5. 1945 do 12. 6. 1945,
- od 12. 6. 1945 do 23. 2. 1947.

Za prvo "partizansko" obdobje delovanja PNOO je bilo značilno predvsem vzpostavljanje mreže narodno osvobodilnih odborov (NOO), organiziranje volitev v krajevne NOO in delegiranje odposlancev v okrajne ter okrožne NO skupščine, ki so potekale od Bovca do Istre ter od Pivke do Rezije. PNOO se je ukvarjal še z upravnimi, gospodarskimi, kulturno-prosvetnimi, socialno-skrbstvenimi in sodnimi zadevami. Pomembne so bile tudi priprave na prevzem civilne oblasti v Trstu, Gorici, Trziču in drugih mestih (Gombač M., 1998).

Z osvoboditvijo celotne Julijske krajine, ko se je PNOO preselil v guvernerjevo palačo na Velikem trgu v Trstu, se je začelo drugo obdobje njegovega delovanja. Zaradi mednarodnopравниh vidikov je PNOO dan po imenovanju prve slovenske narodne vlade v Ajdovščini (5. 5. 1945) z njo prekinil vse vidne odnose in uvedel novo upravno teritorialno razdelitev s tržaškim (9 okrajev) in goriškim okrožjem (16 okrajev) ter z avtonomnim mestom Trst (5 mestnih rajonskih odborov in okrajni NOO Opčine z 10 krajevnimi NOO).

V novih upravnih enotah je bilo treba opraviti volitve in zasedanja NO skupščin. V tržaškem okrožju, kjer je postal predsednik France Ambrožič, so 1. 6. 1945 izvolili okrožno sodišče in 175 poslancev v pokrajinsko skupščino. Sledilo je še zasedanje okrožnih NO skupščin za goriško okrožje (31. 5. 1945), kjer so za predsednika izvolili Josipa Štruklja, narodno sodišče in 140 poslancev za pokrajinsko skupščino.

V Trstu je bilo spet drugače. Da ne bi prišlo do praznine oblasti, je odgovornost najprej prevzela Komanda mesta Trst, nato pa Mestni osvobodilni svet (MOS). V volilni mrzlici, ki je zajela tovarne, pristaniške obrate, večje urade in mestne rajone, je aktivno sodeloval skoraj 80.000 Tržačanov, ki so izvolili 1.384 delegatov. Prvo skupščino MOS so sklicali v Rossettiju dne 17. 5. 1945. Na zasedanju, ki so se ga udeležili predstavniki JA, PNOO in zastopniki ameriške, angleške ter sovjetske vojaške misije, so izvolili Konzulto, razširjeni posvetovalni organ, ki je štel 120 članov, in sicer dve tretjini Italijanov in eno tretjino Slovencev. Predstavniki MOS so se zaradi avtonomije, ki jo je Trstu podelil PNOO, izognili pokrajinski zakonodaji in jo prilagodili specifičnosti mesta. Od maja do junija 1945 sta PNOO in MOS s svojimi odseki, oddelki in komisijami prevzela vse pokrajinske inštitucije na področju gospodarstva, bančnih poslov, uprave in sodstva. Pokrajinska zakonodaja je v tem obdobju zajela štiri sklope, in sicer: socialo, kaznovanje kolaboracionistov, urejanje gospodarskih zadev ter urejanje kulturno-prosvetnih vprašanj. Vse to se je izvajalo strogo piramidalno. Nad pravilnim delovanjem NOO in posameznikov je bedel javni tožilec, ki je nadzoroval tudi izvrševanje odlokov in za-

konitih predpisov (Gombač M., 1996).

Tretje obdobje se je za PNOO začelo z zavezniško ofenzivo na osvobojeno Julijsko krajino. Z medijsko propagando (New York Times je 20. 5. 1945 objavil izjavo poveljnika združenih zavezniških enot v Sredozemlju feldmaršala H. Alexandra, da je "Tito hujši od Hitlerja"), z diplomatsko noto (2. 6. 1945) in z vojaškimi premiki (flota, Poljaki, oklepniki) so zavezniki načeli jugoslovansko samozavest. Sporazum med Titom in Alexandrom, ki ga je slednji izsilil v Beogradu (9. 6. 1945), je govoril o demarkacijski črti, ki bo Julijsko krajino delila na cono A in cono B. Prvo naj bi upravljala ZVU, drugo pa Vojaška uprava Jugoslovanske armade (VUJA). Jugoslovanska vojska se je morala umakniti čez demarkacijsko (Morganovo) črto v cono B. To je zaveznikom odprlo pot v Trst, Gorico, Trzič in Pulj. V Evropi je bil to precedens, saj so se druge razmejitve sicer držale zasedbenega stanja. Čeprav sta beograjski sporazum (tretja točka je omenjala civilno upravo za Julijsko krajino) in *ustna nota* (Jugoslovani so jo pripeli devinskemu sporazumu) opozarjali na vključevanje obstoječe (ljudske) civilne uprave v novo zavezniško upravo pod *Supreme Allied Commander (SAC MED)*, se to ni zgodilo (Gombač B., 1996).

Nasprotno! ZVU je z objavo *Ukaza št. 1* v zavezniškem uradnem listu ljudsko oblast povsem ignorirala. Brez realne moči so vsi prejšnji upravni organi izgubili svojo oblastno funkcijo. Kljub zelo ostri konfrontaciji (nasilni prevzem sedežev uprav in NOO odborov njihovih arhivov in dokumentacije) je pri uvajanju ZVU v cono A prihajalo tudi do nekaterih lokalnih razlik. V goriškem okrožju je zavezniški guverner polkovnik Simson ljudsko oblast drugače ocenjeval kot njegovi kolegi v Trstu. Z imenovanjem Josipa Štruklja (predsednik okrožnega goriškega IO) za prefekta (26. 6. 1945) je Simson dopuščal sodelovanje med staro in novo upravo. Kot bivšo prefekturo je Simson priznal tudi okrožni NOO in namesto zavezniških županstev potrdil krajevne NOO. Dne 17. 7. 1945 se je sestal celo odbor, ki naj bi nadziral delo ZVU, kar je bila najvišja oblika sodelovanja med ZVU in PNOO. Čeprav iz dokumentov ni razvidno, ali je bila to le njegova pobuda ali so že takrat zavezniki nakazovali, kaj bi in kaj ne bi izpustili iz rok, lahko rečemo, da se je ta *intermezzo* kmalu končal. Zavezniki so najprej z *ukazom št. 11*, kasneje pa z izgonom okrožnega NOO iz goriške prefekture z ljudsko oblastjo prekinili vsako sodelovanje (Gombač M., 1980).

V Tržaškem okrožju je do razkola prišlo takoj. Z *Ukazom št. 1* so zbrisali vse postulate ljudske oblasti in v večjih mestih reaktivirali nekdanje funkcionarje fašističnega režima. ZVU za Julijsko krajino, ki jo je vodil H. Alexander, se je organizacijsko ločila od drugih zavezniških uprav v Italiji. S tem so dali vedeti, da ne bodo popustili Titovim zahtevam po Trstu. Mesta v bistvu ves čas vojne, tudi na podlagi Ismayevega memoranduma z dne 18. 1. 1943, niso nameravali dati

Jugoslaviji, in to ne glede na njeno državno bodočo organiziranost, se pravi tudi kot kraljevini ne. Ko so z mislijo na kapitulacijo Italije začeli tehtati revizijo rapalske pogodbe, vanjo niso vključevali ne Trsta ne Gorice ne Tržiča, ampak so imeli v mislih predvsem Reko in Zadar. Pri reviziji rapalske meje ni šlo za antagonizem med bodočima blokoma. ZDA so bile mnenja, da si iz Italije ne bi smeli narediti nasprotnice, ki bi se iz obupa upirala do konca, in so Britancem sporočile svoj predlog, po katerem naj bi Italiji dali vedeti, da nima nobena izmed zaveznic (tudi Jugoslavija ne) "ozemeljskih ambicij glede tistih ozemelj, ki so od nekdanj bistveno italijanska" (Rossi, 1993).

Vztrajanje predstavnikov odpora na stališču ljudske oblasti je zaveznike prisililo v drastično ukrepanje. Po dvomesečnem preučevanju razmer v coni A so razumeli, da si ljudske oblasti ne bodo mogli mirno podrediti. Za njo je namreč stala večina slovenskega in pomemben del italijanskega prebivalstva, ki so verjeli v socialne in gospodarske spremembe. Zato so 29. avgusta 1945 pred namestnika načelnika ZVU, polkovnika Robertsona, poklicali predsednika PNOO Franceta Bevka. Predsednik F. Bevk je v zvezi z demokracijo in lokalnimi upravami predlagal neposredne, splošne volitve v NOO, ki naj bi pokazale orientacijo večine prebivalstva. Robertson je Bevku ponudil priložnost, "da doprinesete k miru na tem ozemlju... in veliko odgovornost, zlasti če bi izdali navodila za nesodelovanje. Potrebujemo in želimo si vaših nasvetov, vaše pomoči, sodelovanja vseh Slovencev, toda upoštevati je treba, da je ZVU edina oblast... in da se v režimu vojaške uprave... ni moglo izvesti volitev" (Gombač M., 1998).

Zavezniki so že julija 1945 prepovedali Narodno zaščito, ki je bila izvršilni organ PNOO, in 12. 7. 1945 namesto ljudskih sodišč uvedli sodni red, ki je veljal pred 8. 9. 1943. Čeprav so brisali nekatere rasne in diskriminacijske zakone, kar naj bi prispevalo k boljšemu ozračju med obema stranema, je bilo ogorčenje nad prepovedjo ljudske oblasti precejšnje. Vodstvo PNOO je z množičnimi protesti zahtevalo priznanje lastne legitimnosti. Poudarjali so, da mora ZVU po smiselnem tolmačenju mednarodnega prava ob vojaški zasedbi priznati lokalno upravo, kakor je veljala v času njihovega prevzema oblasti. Tega zavezniki niso sprejeli. Z *Ukazom št. 11*. so 11. 8. 1945 v Trstu pokazali svojo odločnost in ljudski oblasti vzeli oblastno funkcijo. Nadomestili so jo z upravo, kakršna je bila v Italiji pred 8. 9. 1943. Predstavniki PNOO niso odklanjali sodelovanja, vendar so bili zaradi ukinitve *Narodne zaščite* in sodstva (bilo je veliko dogovarjanj, a nobenega uspeha) izredno previdni.

Zaradi Morganove linije so uvedli novo upravno teritorialno razdelitev. Tržaško okrožje so zmanjšali na štiri okraje, goriško pa na devet. V coni B, ki je prišla pod VUJA, pa je PNOO izoblikoval vzhodnoprimerjsko okrožje, ki ga je sprva sestavljalo devet, nato pa osem

okrajev, upravljalo pa Poverjeništvo PNOO s sedežem v Ajdovščini. Poverjeništvo je bilo odgovorno neposredno PNOO in skupščini ljudskih odposlancev.

Ko je konec avgusta 1945 PNOO izgubil vse oblastne pritikline, je postal politično-agitacijska skupnost za priključitev Julijske krajine Jugoslaviji. Reorganizirali so se odseki in sekcije in se prilagodili novonastalemu stanju. NOO obeh okrožij in Trsta so bili po uvedbi *Ukaza št. 11* dezorientirani. Odbornikom ni bilo jasno, ali jim ukaz jemlje le oblastno funkcijo ali jih ukinja. Vrsta poročil govori o ravnanju zavezniške civilne policije, ki je zasedala sedeže odborov, skušala zajeti in odnesti arhive in maltretirala vse, ki so bili takrat tam. Kljub vsem zavezniškim prizadevanjem pa je vseskozi na obravnavanem območju vladalo dvovladje, ki ga v poročilu o položaju decembra 1946 iz Trsta potrjuje tudi angleško obveščevalno poročilo (PRO, 1).

Podpisu pariške mirovne pogodbe je sledil *Proglas PNOO* (23. 2. 1947), ki je ukinil ta organ, saj se je z razkosanjem Julijske krajine na tri dele nehala njegova naloga kot najvišjega organa ljudske oblasti.

TRŽIČ

Od 5. 5. 1945, ko sta v Tržiču komandant IV. armade JA general Petar Drapšin in zavezniški general John Harding podpisala sporazum o začasnemu jugoslovanski upravi v Julijski krajini, je tudi Tržič z okolico spadal v Slovensko primorje. Jugoslovani so teritorij obeh bregov Soče upravno-teritorialno pokrili z organizacijsko strukturo ljudske oblasti Če so bili Gradišče (Gradisca d'Isonzo), Krmin (Cormons) in Gorica (Gorizia) del goriškega okrožja, so okraj Tržič in spodaj navedeni kraji spadali pod tržaško okrožje. Z Devinom, Nabrežino, Medjvasjo, Mavhinjami in Slivnim so ga vezale številne tradicionalne vezi, od ustanovitve ladjedelnice dalje (1907) pa tudi vsakodnevnne migracije kraškega prebivalstva. Okraj Tržič je štel 48.000 prebivalcev, od teh približno 4500 Slovencev, kar je razvidno iz popisa 22 krajevnih NOO (Tab. 1).

V Tržiškem okraju je bilo 48.071 prebivalcev, vendar popisovalci niso imeli natančnih statistik, ki so bile v rokah "postavljenih Consigli comunali od ZVU". "Zato, " je komentiral popisovalec, "so podatki gotovi, toda približni. Spisek se je izdelal neupoštevajoč kategorijo capofamiglia, ampak kot socialni sestav in sestav družine v ženah, otrocih in možeh." Čeprav je bilo štetje "gotovo, toda približno", je v okraju Tržič živelo 4.500 deklariranih Slovencev. Poročilo, ki je komentiralo zgornje podatke, je ugotavljalo, da "predstavljajo tukajšnji Slovenci posebne značilnosti, ki jih zamenjajo z italijanskim življenjem... brez naglasa govorijo italijanski dialekt, živijo raztreseni med italijanskim prebivalstvom, živijo v mešanih zakonih... ne čutijo se več Slovence, ker imajo dvajsetletno fašistično šolsko vzgojo". Da je bila nacionalna sestava v okraju Tržič v preteklosti dru-

gačna, priča 40% slovenskih, 60% tujih in 30% italijanskih priimkov (AS II, 1).

Na socialno sestavo tržiškega okraja je vplivalo veliko število industrijskega proletariata in revnih kmetov,

polovičnih zakupnikov, najemnikov, kolonov in malih posestnikov. "Gospodarji so bili redki in kulakov je samo 4. Intelektualci niso predstavljali močnejše sile v okraju in tudi mali in srednji trgovci, kakor tudi drugi obrtniki ne predstavljajo znatno število".

Tabela 1: Prebivalstvo Tržiškega okraja po narodnostni pripadnosti.

Tabella 1: Popolazione del distretto di Monfalcone in base all'appartenenza nazionale.

Kraj		Slovenci	Italijani	SKUPAJ
Aris	Darež	102	1.910	2.012
Begliano	Beljan	8	980	988
Bistrigna	Bistrinja		32	429
Casegliano	Kaseljan	7	510	517
Dobbia	Dobija	-	253	253
Doberdo	Doberdob	843	36	879
Fogliano	Foljana	1	1.640	1.641
Panzano		228	3.296	3.524
Pieris	Pieris	8	2.032	2.040
Polazzo	Polače	11	570	581
Redipuglia	Sredipolje	-	413	413
Ronchi	Ronke	70	4.476	4.546
Sagrado	Zagraj	74	1.536	1.637
San Canzian	Škocjan	2	1.658	1.660
Selz	Selce	15	635	650
Soleschiano		14	135	149
S. Pietro D'Isonzo		-	1.291	1.291
San Polo	Šempola	49	1.161	1.210
Staranzano	Štarancan	72	2.208	2.280
Monfalcone Tržič		2.621	13.633	16.254
Turacco	Turjak	15	2.270	2.285
Vermeigliano Romjan		200	2.600	2.800
		4.372	43.699	48.071

Tabela 2: Prebivalstvo Tržiškega okraja po poklicu.

Tabella 2: Popolazione del distretto di Monfalcone in base alle categorie di attività.

Kraj	Delavci	Obrtniki	Kmeti	Trgovci	Dijaki	Prosti p.	Ribiči	M. posest.
Tržič	17.700	2.000	100	1.000	300	400	500	230
Ronchi	4.700	125	2.582	276	86	96		80
Starancan	2.229	32	509	97	12	7		
Turjak	1.150	75	1.017	85	15	48		10
S. Pier'Is	1.055	80	600	48	5	4		8
Doberdob	528		450	26	3			23
Beljan	1.345	15	538	40		12		
Foliano	1.128	22	600	26	18	4		12
Redipuglia	406	15	90	15	4			1
Pieris	1.631	105	160	75	7	12		50
Selce	576		68	6				
Škocjan	654	20	500	40				36

Okrajni NOO Tržič so izvolili na prvem zasedanju okrajne skupščine 27. maja 1945. Predsednik je postal

Amedeo Viglioni, podpredsednik Rudolf Lenardič, tajnik Otto Ferletič. Razen KNOO Doberdob, kjer je bila vdika

večina prebivalcev slovenske narodnosti, so bili v vseh drugih krajih odborniki italijanske narodnosti. To je bil okraj, kjer je bilo prebivalstvo v veliki večini italijansko oz. furlansko. Tudi v okraju Trzič, tako kot v vseh drugih okrajih, sta se izkristalizirali dve fazi političnega razvoja: čas jugoslovanske in čas zavezniške uprave (Gombač M., 1980; AS II, 1).

Če bi hoteli označiti mesec in pol delovanja ljudske oblasti v okraju Trzič, bi lahko rekli, da se je ta zelo močno zasidrala v slovenski ruralni kolici, v večjih krajih spodnje Furlanije in v trziških delavskih predmestjih. "Vedno bolj", navaja Calvo, namestnik sekretarja okraja Trzič, "se večja nasprotje med naprednim delovnim ljudstvom in ozkim krogom reakcionarjev, saj je 80% vsega prebivalstva po vaseh antifašisov. V Ronkah jih je 70%, v Trziču samem pa se to število suka od 65–70%, v nekaterih vaseh je celo 95-98%. Podatki so realni, saj izhajajo iz števila vpisanih v Slovansko italijansko antifašistično unijo - Unione antifascista italo slovena) SIAU-UAIS in iz števila antifašističnih družin v okraju" (AS II, 1).

Vpliv, ki ga je imela ta organizacija na tamkajšnje prebivalstvo, je bil zelo močan. Vzroke za to lahko iščemo v močnem antifašističnem gibanju med vojnama in v prispevku, ki so ga trziški delavci dali oboroženemu protinemškemu odporu. V hribe je namreč po 8. 9. 1943 iz trziškega okraja odšlo okrog 4.000 mladih. Čeprav jih je nemška ofenziva prizadela, je v partizanih ostal 1.001 borec, padlo jih je 342, pogrešanih je bilo 188 oseb, invalidov je bilo 177, interniranih v koncentracijskih taboriščih pa 519 (AS II, 1).

Dediščina delavske emancipacije je bila vzrok, da so se v SIAU-UAIS ob Slovencih množično včlanjevali tudi italijanski delavci in mali kmetje Maja in junija 1945 je ta organizacija v trziškem okraju štela 130 odborov, ki so bili razporejeni v tovarnah, v ladjedelnici in po mestecih in vaseh vsega okraja. Med člani je bil najštevilnejši proletarijat, saj je bilo od 8.000 zaposlenih v ladjedelnici 6.600 vpisanih v SIAU-UAIS. Ta je med kmeti imela 1.314 članov, 200 pa je bilo revnih kmetov in kolonov. Organizacija je bila zelo aktivna med množicami, saj ji je z mladinskimi društvi, ženskimi frontnimi zvezami ter s športnimi in kulturnimi krožki uspelo organizirati nad 14.220 oseb. Mreža konsenza je vertikalno tekla od Komunistične partije Julijske krajine (KP JK) do Delavske enotnosti-Unità operaia (DE-UO) in do sindikalnih organizacij Enotnih sindikatov-Sindacati unici (ES-SU) (AS II, 1).

Ena najpomembnejših množičnih transmisij jugoslovanske povojne uprave Primorja je bila organizacija Enotnih sindikatov-Sindacati unici. Ti so zrastle iz organizacije DE-UO, ki so jo ustanovili, da bi latentni internacionalizem usmerili v podporo jugoslovanskim ambicijam. Predstavniki slovenskih in italijanskih komunistov so se v Julijski krajini sporazumeli o ustanavljanju skupnih slovensko-italijanskih tovarniških in terenskih

odborov za enoten boj proti fašizmu. Odbori DE-UO so se v Trstu in Trziču izredno razmahnili in so bili osnova za masovno udeležbo italijanskega proletariata v borbi za socializem in za Jugoslavijo. Konec leta 1944 je bilo v Trstu okrog 200 odborov, pred osvoboditvijo pa je DE-UO štela 20.000 članov. Oborožene formacije DE-UO so bistveno prispevale k osvoboditvi Trsta in Trziča in dobile možnost, da teorijo udejanijo v praksi (Stiplovšek, 1988).

Primorski proletarijat je štirideset dni ostal protagonist vsega političnega dogajanja. Ljudska oblast je s sindikalnimi organizacijami vzdrževala zelo tesne odnose, saj je prav iz vrst množičnega delavskega gibanja prihajalo največ internacionalističnih pobud. Te so stremele k realizaciji razrednih in brisanju nacionalnih motivov, kar je bilo mogoče le v socialistični Jugoslaviji, kjer je zmagala proletarska revolucija. Enotni sindikati-Sindacati unici so se zato načelno spustili v bitko za meje s privilegiranjem političnih in zapostavljanjem sindikalnih stavk. Kasneje, ko so se ti motivi relativizirali, je ta odločitev postala predmet diferenciacije v sindikatih in v delavskem gibanju.

Rojstvo organizacije Sindacati giuliani, ki so septembra 1945 postali Camera confederale del lavoro (Ccdl), je pomenilo prav to. Zavezniki so po prevzemu cone A Julijske krajine skušali razbiti enotnost proletariata. Ob obljubi industrijskega zagona so delavstvu ponudili možnost za boljše plače in boljše zaposlitveno politiko. Vsakdanjemu revolucionarnemu besednjaku so začeli dodajati sindikalne vsebine o boljših plačah in odpravljanju brezposelnosti. V Trziču, kjer je vsako jutro na apel čakalo nekaj tisoč delavcev, je bila ta pragmatična politika celo uspešna. Ljudje so kmalu razumeli, da je bila ZVU le predhodnica jutrišnje ponovne priključitve Italiji. ES-SU so se zelo težko prilagodili novonastalemu položaju, saj jim klasična tradeunionistična vloga ni ustrezala. Monopolni položaj v tovarnah so začeli izgubljati na račun revizionističnih sindikatov Ccdl, ki so obljubljali zagon obratov, redno delo, zvišanje mezd in boljše prihodnost v kapitalističnem svetu (Fogar, 1982).

Vprašanje, zakaj se je delavski razred v prvih povojnih dneh od Trsta do Trziča tako množično odzval klicu revolucije in posledično še klicu Jugoslavije, nima linearnega odgovora. Gradivo govori v smislu močne jugoslovanske propagande o socializaciji produkcijskih sredstev s strani mitičnih delavskih svetov-sovjetov. V konfrontaciji z revizionizmom, ki je zavladal v Italiji po Togliattijevih "salernskih sklepkih", so bila jugoslovanska stališča daleč bolj pravovernna. Še več, ko je italijansko partijo jemalo kot spomladanski sneg, je Jugoslovanom na razrednem področju uspevalo tako rekoč vse. Čeprav le za kratek čas, je v Julijski krajini uspel načrt globoke socialne in družbene prenove, ki je zbrisala vse sledi razrednih in nacionalnih krivic preteklosti.

Težko je interpretirati italijansko razredno stališče, ki

je na eni strani kritiziralo zavezniški puč nad italijanskim odporom, na drugi pa opravičevalo zavezniško maltretiranje ljudske demokracije v Julijski krajini. Kot bi se toplomer bližal vrelišču, tako so, s približevanjem Soči, izginjali razredni postulati italijanskih komunistov. Nevarnost, da bi zapadli v isti greh kot Jugoslovani, da bi torej internacionalistična gesla izkoristili v nacionalistične namene, je bila zelo velika. Ključ za razumevanje teh dramatičnih dogodkov lahko iščemo v jugoslovanski zmagi. Ta je bila obračun z razrednimi in nacionalnimi krivicami, ki so se v Julijski krajini dogajali od začetka stoletja dalje. Razredni boj, nacionalna emancipacija in državljanska vojna so bili za razdedinjene sloje odkup od zgodovine. Jugoslovansko izkušnjo je proletariat začutil kot veliko priložnost lastne emancipacije in graditve novega sveta. Prav zato je v tistih političnih razmerah ostajal proletariat izrazito monoliten in ni hotel prisluhniti himeram *Sindacati giuliani*, ki so govorile o bodočih zavezniških in paradržavnih (IRI) investicijah in novem zagonu gospodarstva.

Po beograjskem sporazumu je bilo bistveno drugače. Zavezniki, ki so do podpisa pariške mirovne pogodbe prevzeli civilno upravo v coni A Julijske krajine, so opravili z vsem, kar jim je načelno stalo nasproti. Najprej so z diferenciacijo političnega prizorišča in uvaanjem italijanskih strank razbili monopol ene stranke. V Trziču so krščanski demokrati imeli 1500, socialisti 400, Partito d'Azione 50 in Partito liberale 4 člane. Čeprav je okrajni funkcionar poročal, da je začela domača reakcija dvigati glave, z njihove strani ni bilo čutiti večjih odporov, vsaj do najave prihoda mednarodne komisije ne. Od takrat dalje je ZVU podprla delovanje ekstremističnih desnih skupin, ki so začele zbirati podpise za priključitev k Italiji, brisati napise po zidovih, trositi anonimna pisma in z grožnjami in pretepi zastraševale somišljenike jugoslovanske opcije. "Pod zaščito ZVU se obnašajo kot včerajšnji fašisti," je klimo povečanega nasilja komentiralo poročilo, ki je romalo na predsedstvo KP JK (AS II, 1).

Zaradi ladjedelniške industrije in strateške lege vsega Posočja je bil okraj Trzič velikega pomena. Ob izredno visoki kapitalski vrednosti je veliko vlogo igralo zaposlovanje. Ker se je v tržiško ladjedelnico zlival tok furlanskega in slovenskega delavstva, so zavezniki po prevzemu oblasti to s pridom izkoriščali. Visoka vrednost zastavljenega vložka je bil vzrok za tako temeljit obračun z ljudsko oblastjo. Ta se je tudi v tržiškem okraju poslovala od oblastne in prevzela agitacijsko-politično vlogo, ki naj bi jo obdržala do končne odločitve v Parizu. Bistvo njenega delovanja oz. bistvo politične aktivnosti vseh vpletenih strani je bil boj za meje. Ta se je prvič razplamtel ob najavljenem obisku medzavezniške komisije (februar 1946). Tudi v tržiškem okraju so zavezniki težko upravljali deželo. Pred mestnimi vrati so naleteli na strnjeni zid neodobravanja dveh družbenih skupin, in sicer skupino revnih kmetov Furla-

nije, ki so bili življenjsko odvisni od veleposestnikov, in skupino delavskega razreda, ki se je v odporu osvobodil starih spon.

Po vojni je bilo stanje v tržiški ladjedelnici res kaotično. Če so na eni strani ugotavljali, da sta jih vojna in nenehno bombardiranje dodobro zdelala, so na drugi uvideli, da jim povojna negotovost onemogoča dolgoročneje načrtovanje. Popravilo osnovne infrastrukture, ki sta jo financirala ZVU in IRI (Istituto ricostruzione industriale), je puščala na cesti večino delavcev, ki so vsako jutro prišli na apel. Čeprav je bilo septembra 1945 v zaposlitvenih knjigah vpisanih 10.400 delavcev, jih je bilo 9.100 kvalificiranih za "neproduktivne". Ti so bili odvisni od zaposlitvene politike ladjedelniške uprave in od prehrabnih bonov, ki jih je delila ZVU (De Vecchi, Maschio, 1979).

Zavezniška politika v okraju Trzič se ni razlikovala od politike, ki jo je ZVU vodila v celotni coni A Julijske krajine. Velesile so se že potopile v blokovsko konfrontacijo in zato je tudi primorska problematika postala globalno vprašanje. Čeprav sta P. Nenni in P. Togliatti poskusila doseči bilateralni sporazum med državama brez posredovanja zaveznikov in s t.i. "*infame baratto*" skušala zamenjati Trst za Gorico, se je vse še zaostriilo. Spor med ZVU in projugoslovanskimi silami se je v letih do pariške pogodbe spremenil v splošno izsiljevanje.

Od junija 1945 dalje se je uresničeval najhujši pritisk na vse, kar je bilo deklarirano za slovensko in projugoslovansko. Tako hudih razmer in brezpravja tu niso pomnili od vojne dalje. Še več, ZVU se je pri postopkih konfrontacije z nasprotno stranjo vse več posluževala ne le lokalnega šovinističnega tabora, temveč tudi "posebnih uslug" italijanske države. Fronta protislovenskih sil se je ob zaostrovanju političnih in diplomatskih razmer vseskozi krepila, saj je v zahodnem taboru prevladala zavest o totalni zaprtosti do vzhoda. Julijska krajina je postala strateški ključ pri tej konfrontaciji in na tej osnovi so potekali tudi slovensko - italijanski odnosi. Ceno teh odločitev so plačevali prebivalci celotne Julijske krajine, ki jih je vrtnec zajel v trenutku, ko so bili prepričani, da je bil konec vojne tudi konec njihovega dolgoletnega zapostavljanja.

Na tej in drugi strani demarkacijske črte so potekali procesi, ki z demokracijo niso imeli kake posebne zveze. Množičnost tistih, ki so podpirali jugoslovansko opcijo, je bila premo sorazmerna njihovemu relativnemu številu v deželi. V kontekst ugotavljanja množičnosti so spadali tudi poskusi masovnega ugotavljanja konsenza. V tem smislu so si projugoslovani upali uresničevati splošno zbiranje podpisov v tržiškem okrožju, medtem ko se je ZVU obotavljala pri razpisu splošnih volitev.

Kot bi lahko pričakovali, sta obe strani vsak dogodek v obeh conah Julijske krajine izkoristili kot obračun pri končni mednarodni odločitvi. Splošna ugotovitev bi lahko bila, da so se v času pred in po ustanovitvi cone A in cone B Julijske krajine izkristalizirali vsi problemi, ki

so kasneje bremenili odnose med državama. Zato sta nasprotni strani tudi v Tržiču v te zadeve vpregli svoj propagandni stroj, razne službe in sredstva, kar naj bi na mednarodni sceni ustvarjalo pogoje za kredibilnost in prevlado njihovih argumentov (AS II, 2).

V akcijo je ZVU stopila takoj po ukinitvi NOO in vzpostavitvi starih občin. Kdor se temu ni podredil, je okusil brutalno moč zavezniške civilne policije. Po definiranju nasprotnika je ZVU najprej udarila na KNOO Doberdob, kjer je zaplenila arhiv in sekvestrirala sedež, takoj zatem pa so isto ponovili z mestnim odborom SIAU-UAIS Tržič. Ko je ob koncu leta policija opravila še vrsto hišnih preiskav, je vsem postalo jasno, da se bodo zaostrovanja nadaljevala do popolnega poraza projugoslovanskih sil. Zaradi silnega pritiska in celo fizičnega obračunavanja je delo mestnega NOO Tržič in delo drugih odborov zamrlo. Kljub temu so nekateri KNOO s posameznimi odseki skušali delovati še v letu 1946 (Gombač M., 1980). Tako so bili v Doberdolu ljudje brez živeža iz preprostega razloga, da niso hoteli sprejeti vsiljenih oblasti. Medtem ko so se nekateri člani odpora in povojnega internacionalističnega Tržiča zaradi splošnega nasilja zatekli v konspiracijo, so drugi svojo razredno pripadnost utemeljevali z delom v sindikalnih organizacijah, ki so jih zavezniški še tolerirali.

"Ljudstvo kljub zatiranju vztraja pri svojem," je navajalo politično poročilo iz okraja Tržič ob pričakovanem obisku medzavezniške komisije. Takrat so bivši narodnoosvobodilni odbori sestavili tudi seznam delegacije za sprejem mednarodne komisije za okraj Tržič:

1. Ferletig Ottavio, delavec, Tržič, Salita Doberdo št. 5,
2. Zetko Franc, davkar, Tržič, Piazza Cavour (Esattoria),
3. Jakončič Etta, uradnica, Panzano, via Padova,
4. Viglioni dr. Amedeo, zdravnik, kirurg-primarij, Tržič, Piazza Carducci,
5. Markovič Alojz, elektrotehnik, Panzano, via Venezia,
6. Zanolla Ottone, ladijski kovač, Staranzano, via 24. maggio,
7. Mozetig Oskar, geometer, Tržič, via Friuli,
8. Micheli Domenico, mizar, Tržič, via Buonarrotti št. 4,
9. Facchinatto Lina, gospodinja, Tržič, via Mazzini št. 4,
10. Vosilla Anna, gospodinja, Tržič, Corso V.E. III, št. 18,
11. Rijavec Lina, dijakinja, Tržič, via San Francesco d'Assisi,
12. Colli Mario, učitelj, Ronki, via Manzoni št. 15,
13. Geromat Mario, inženirski pripravnik, Tržič, via Monti št. 44 (AS II, 4).

Bolj se je bližal dan prihoda komisije, več je bilo pritiskov s strani civilne policije. "Po vaseh so bili postavljeni slavoloki za njen sprejem. ZVU pa ne samo, da je postavitev slavolokov prepovedala, marveč je že

postavljene podirala z avtomobili in žerjavi. Mlaje so zavezniški vojaki na samem mestu požagali in drva prodali. Ko je ljudstvo v Štarancanu protestiralo proti temu, so jim odgovorili: "Ravno prav, saj smo bili ravno brez drv. V Selcih je zavezniški vojak grozil z nožem družini, ki ni hotela izdati, kdo je postavil slavolok. Ko ga je obstopilo 30 domačinov, je poklical na pomoč, in s pojačitvami so prišli nemški ujetniki ter civilna in vojaška policija in zaščiteni z orožjem so podrli slavolok" (AS II, 1).

Maltretiranja je bilo res veliko in pri tem ZVU ni izbirala sredstev. Od pogromov v šolah, kjer so snemali Titove slike in italijanske zastave z zvezdo, do aretacije demonstrantov in nekdanjih pripadnikov ljudske oblasti je tekla akcija zastraševanja tržiške okolice. Veliko je bilo tudi diverzantskih akcij, ki so jih opravljali četniki, Poljaki, ustaši in domobranci pod vodstvom generala Andersa. Klima je od avgusta 1945 do avgusta naslednjega leta spominjala na najhujše fašistične pohode in evidenca vseh preganjanj nam pokaže obseg represije (Tab. 3).

Iz vsega tega jasno sledi, da je bil v tem okraju pritisk zaveznikov izredno močan. ZVU je hotela sama preprečiti vsak zunanji videz ljudskega hotenja, kar je italijanskim strankam dovoljevalo, da so potovale v zavetrju zaveznikov (AS II, 3).

Da bi se izognili najhujšemu, so nekdanji ljudski obori zbrali nekaj najvidnejših imen v tržiškem okraju in njim je šla čast, da so zavezniške prepričali, da je takšno nasilje nepotrebno. Izbranci so bili:

1. Pahor Karlo, lastnik žage, Tržič, via S. Polo 138,
2. Fontanot Ester, profesor matematike, Ronke, via D'Annunzio 23,
3. Brahtovič Ottorino, inženirski pripravnik, Ronki, via Duca d'Aosta 24,
4. Giorgio Fioravante, lastnik pekarnice, Ronki, Piazza Oberdan 5,
5. Bassi Giuseppe, trgovec z živili, Selz, via Monte Cosič,
6. Pahor Stanko, lesni trgovec, Ronki, via d'Annunzio št. 24,
7. Gambi Angelo, podjetnik, Tržič, via S. Francesco d'Assisi,
8. Riccatti Antonio, učitelj, Tržič, via Bagni,
9. Baldassi Luigi, gostilničar, Tržič, via Puccini,
10. Fumis Domenico, premožen kmet, Turjak, Via Garibaldi,
11. Spanghero Rodolfo, trgovec s čevlji, Turjak, Piazza della Liberta,
12. Barbo Rodolfo, gostilničar, Tržič, Piazza Cavour,
13. Azzan Ermano, veletrgovec z ribami, Tržič, via Mazzini,

Tabela 3: Evidenca preganjanj v Tržiškem okraju (avgust 1945 - avgust 1946).**Tabella 3: Evidenza delle repressioni nel distretto di Monfalcone (agosto 1945 - agosto 1946).**

Kraj	Datum	Kršitev	Objekt	Zaprti	Aretirani	Avtor	Ura	Št. objek.	Funkcija	Izpuščen
Begliano	10.2.1946	rušenje	slavolok		2	ang. polic.	14	1		
Selz	11.2.1946	rušenje	slavolok			ang. polic.	13.30	2		
Turiacco	11.2.1946	rušenje	slavolok	1	2	ang. polic.	14.30	1		
Monfalcone	10.2.1946	prepoved	slavolok			civil. polic.	9	2		
Villaraspas	11.2.1946	rušenje	slavolok				popoldan	1		
Tržič	11.2.1946	prepoved	slavoloki			civil. polic.	17.30	vsi		
Staranzan		rušenje	slavolok			civil. polic.				
Turiacco	26.2.1946	rušenje	obel. padl.		2	vojaki	15			
Tržič	4.7.1945	aretacija			1	angl. polic.			pred. SIAU	1.8.1945
Redipuglia	21.6.1945	snemanje	zastave			ZVU				
Turacco	30.6.1945	provokacija	ples			mornarji				
Turiacco	30.6.1945	provokacija	zastave			vojaki				
Turiacco	1.7.1945	aretacija				zav. polic.			pr. KNOO	15.7.1945
Redipuglia	1.7.1945	trganje	zastava			zav. vojaki				
Tržič	8.7.1945	trganje	zastava			zav. vojak				
Pieris	23.7.1945	demonstr.	čr. borza		5	ženske				25.7.1945
Sagrado	1.8.1945	trganje	zastava			pj. vojak				
Tržič	17.8.1945	protest			9	tanki				12 mesec.
Tržič	28.8.1945	preiskava			3	zav. polic.				1 mesec
Tržič	7.9.1945	razpust.	SIAU							
Tržič	13.9.1945	izselitev	SIAU							
Tržič	13.9.1945	izselitev	ZPM							
Bistrigna	27.9.1945	požig	NOOSIAU							
Tržič	2.10.1945	prepoved	napisi		3					
San Polo	4.10.1945	aretacija							pred. NOO	
Fogliano	6.10.1945	aretacija	meja						Cebrula	
Ronki	11.10.1945	provokacija	ples							
Turjak	11.10.1945	aretacija	napisi						pred. NOO	10 mesec.
Tržič	17.10.1945	ukaz	izselitev						MNOO	
Turjak	23.10.1945	aretacija							pred. SIAU	18.11.1945
Fogliano	26.11.1945	aretacija				policija				den. kaz.
Turjak	30.11.1945	izselitev							KP JK	
Aris	14.12.1945	aretacija				policija				
Staranzan	23.1.1945	protest	lakota			guverner			žene	
Pieris	26.1.1946	pričevanje	deklarac.		2	policija	18			

14. Clemente Marino, hotelir, Tržič, via Friuli Hotel Moncenisio,

15. Cosolo Teresa, gostilničarka, Tržič, via Cosolič 3,

16. Lauri Antonio, trgovina z železino, Tržič, via Duca d'Aosta,

17. Milost Adolfo, trgovec s kurivom, Tržič, via Mazzini 12,

18. Visintin Virgilio, premožen kmet, Palazzo Fogliano,

19. Clemente Ricardo, mesar, Staranzano,

20. Baucar Giovanni, trgovec, Tržič, via Roma št. 18,

21. Devetak Franc, gostilničar, Tržič, via 9 giugno št. 25,

22. Cernigoj Anton, urar, Tržič, via Friuli, (AS II, 5).

Iz gradiva ni bilo mogoče razbrati, ali se je položaj po posredovanju teh ljudi res umiril, saj je ZVU še zmeraj zelo močno napadala jugoslovanski oz. socialistični koncept. Za danes in jutri je bil glavni namen razbijanja enotnosti med Slovenci in Italijani in med delavci in kmeti, destabiliziranje internacionalističnega gibanja. Pritisk na organizacije in posameznike je zmanjševal njihovo politično aktivnost in rahljaj njihovo zvestobo socializmu. Kampanjo proti notranji opoziciji so vodili predvsem odvetniki, veleposestniki in duhovniki, za njimi pa sta stali organizacijska struktura in realna moč Zavezniške vojaške uprave. Zavezniški pre-

vzem teritorija je pomenil nevtraliziranje ljudske oblasti in ustvarjanje pogojev za vrnitev Italije. Pri tem je ZVU ponavljala stare vzorce in zaposlovala predvsem "zveste" in tiste, ki so se vključili v *Sindacati giuliani*. Te organizacije so se po neuspeli politični stavki v podporo jugoslovanskih zahtev na pariški mirovni konferenci pridružili mnogi delavci, ki so zaslutili, da je socializma v teh krajih za vedno konec. Ta preskok je za vedno razbil sindikalno enotnost tržiškega delavskega razreda, ki je postala še krhkejša, ko so v ladjedelnici začeli zaposlovati istrske priseljence. Ljudje, ki sta jih pestili lakota in beda, so imeli dve poti: bodisi da so se prilagodili in ostali bodisi vztrajali in odšli.

Prva opcija je bila za tiste, ki so ladjedelnico pustili za partizane in s tem izgubili stik s produkcijskim procesom, nesprejemljiva. Po podpisu mirovne pogodbe 10. 2. 1947, ko jih niso spustili niti na jutranji apel pred ladjedelnico, so razumeli, da se je njihov delovni cikel zaključil. Predvsem kraji ob izlivu Soče, ki so bili zaradi veleposesti zmeraj leglo revščine in zaradi tega vedno rezervoar delovne sile, so se po vojni znašli v silni depresiji. Čeprav bi radi spremenili svojo usodo, jih je politika pozabila in dala raje prednost homogenim skupinam istrskih beguncev, ki so tudi homogeno volili za vladajočo stranko. Rovarjenje tajnih italijanskih krožkov, ki je okrog sebe polariziralo istrske begunce, je imelo za cilj naseljevanje le-teh v luči prihodnjih volitev (1948). Ni bil le občutek, ampak komuniste so res mešali iz države z zapiranjem tovarn in krizo latifundija. Pariška odločitev, da gresta Tržič in Gorica s pripadajočimi okrožji v Italijo, nasilništvo band, črnoborzijanstvo, politična klima in neperspektivna prihodnost so marsikoga prepričali, da je odšel gradit socializem v Jugoslavijo. Sezname odpuščenih in političnih pregnancev se je presenetljivo križal s sezname izseljenih v Jugoslavijo.

Potem ko je predsednik Občine Ronchi 10. 4. 1947 opomnil zavezniškega guvernerja majorja Kitsona Harisa, da so izseljenci v Jugoslavijo dolžni vrniti prehranske bone pripadajočemu občinskemu oddelku, se je ZVU obrnila na Skupne (enotne sindikate) in od njih zahtevala, da ji sporočijo imena vseh, ki so odšli v Jugoslavijo. Tajništvo Mestnega odbora skupnih sindikatov je ZVU z datumom 17. 4. 1947 poslalo seznam, ki ni upošteval ne zadnjih odhodov ne zadnjih prihodov. Zanimiva je zahteva predsednika občine, da vse, ki so migrirali, izbrišejo iz matičnih evidenc. To je leto kasneje vsem, ki so se vračali, povzročalo silne težave (NARA, 1). Iz seznamov je razvidna migracija delavcev in družin iz tržiškega okraja po občinah (Tab. 4).

Kot izhaja iz korespondence med zgornjimi naslovi, je razvidno, da seznam ni bil popoln in da so ga od decembra 1946 do decembra 1947 dopolnjevali (NARA, 2).

Tabela 4: Število migrantov iz Tržiškega okraja.
Tabella 4: Numero dei migranti dal distretto di Monfalcone.

Občina	Družine	Delavci
Doberdob	4	16
Devin-Nabr.	2	10
Fogliano	2	45
Grado		7
Monfalcone	29	699
Ronchi	11	180
San Canz.	11	136
S. Pier	2	43
Staranzano	8	89
Turiacco	7	69
SKUPAJ	76	1.294

Mnogi so se tudi hitro vračali, dokler se po resoluciji informbiroja niso vrnili skoraj vsi. Izkušnja teh delavcev ni bila ohrabrujoča. Potem ko so v Jugoslaviji res socializirali produkcijska sredstva, je bila realnost dihotomična s teorijo. V Jugoslavijo so odšli najboljši kadri, kar je povzročilo kronično šibitev organiziranega delavskega razreda v Tržiču in Posočju. Res je, da je revolucionarna izkušnja sublimirala pozornost delavskega razreda do te mere, da je bilo zmožno zapustiti vse in slediti klicu revolucije. V tem smislu se lahko vprašamo, kdo so bili "Monfalconesi" in kaj je bil "controesodo". Izredno mehko družbeno tkivo, ki se je izkristaliziralo po svetovni vojni, je bilo podrejeno bitkam za meje, bitki za kruh in bitki za svobodo. Desetletja brezpravja so ljudi navdihnili v iskanju gotovega zatočišča, ki ga Julijska krajina ni zagotavljala. Tako so eni bežali od tistega, kar so drugi iskali. Vojno in povojno obdobje je temeljito premešalo prebivalstvo obeh strani najbolj severnega jadranskega zaliva. Migracij je bilo že prej veliko in ni bilo naključje, če so se delavci iz Pulja selili v tržiško ladjedelnico in obratno. Številčna analiza, analiza individualnih in kolektivnih motivov odhoda naj bi bili oddolžitev zgodovinopisja grenkim izkušnjam ljudi. Verjetno je o njihovi usodi še veliko neznanega in osebne zgodbe lahko usmerijo zgodovinarje, da to odkrijejo. Z interpretacijo dogodkov in ljudi v njih sta se na literarnem področju spoprijela tudi Pier Paolo Pasolini in Claudio Magris. Oba nekako priznavata, da je bil odhod v Jugoslavijo zavestna odločitev in prepričanje, da se novi svet lahko gradi na razvalinah starega. Kljub temu, da mnogi to epizodo uvrščajo v utopični svet iskanja novega, je to enkratno dejanje Tržičanov, njihov prispevek k premagovanju nacionalizma in rasizma, ki so ga na isti zemljepisni širini mnogi širili, da bi iz druge stranice jadranskega trikotnika zvabili prav toliko ali še večje število prebivalstva. Že od nekdaj so nacionalisti vedeli, da bo z uvedbo splošne in enake volilne pravice treba nacionalno obvladati množice. Nestrpnost do

vzpona tistih, ki so jih vedno zanikali, je opravila svoje. Kar so eni razumeli takoj, ni bilo dano drugim razumeti do danes. To enkratno zavest je nedvomno formiral svet

velikega obrata, svet večtisočglave delavske množice, ki jo je discipliniral vsakodnevni delovni proces.

IL "CONTROESODO". MIGRAZIONI POSTBELLICHE DELLA POPOLAZIONE ITALIANA IN JUGOSLAVIA (1945-54)

Boris M. GOMBAČ

Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18

e-mail: boris.gombac@guest.arnes.si

RIASSUNTO

La fine della seconda guerra mondiale fu caratterizzata da una serie di accordi internazionali atti alla spartizione delle sfere d'influenza tra le grandi potenze. Gli Stati Uniti, la Gran Bretagna e l'Unione Sovietica avevano definito le zone d'occupazione. La liberazione jugoslava dei territori fino all'Isonzo rappresentò una preoccupazione per tutti gli interessati. La Gran Bretagna, che aveva aiutato a formare la politica alleata in Italia, non vide di buon occhio l'occupazione della Venezia Giulia da parte degli jugoslavi. Dopo i famosi 40 giorni il trattato di Belgrado divise il territorio interessato in due zone d'influenza. Le alte autorità popolari jugoslave persero nella zona A sia il potere sia l'influenza tra le masse. La classe operaia monfalconese che si era formata nella Resistenza aveva deciso di far parte della Repubblica Socialista Jugoslava. Le vessazioni subite dopo l'agosto 1945 e dopo la visita nella regione della commissione interministeriale per la conferenza della pace smorzarono la forza del proletariato locale. Gli alleati avevano condizionato la ripresa dell'attività cantieristica con un consenso alle forze del centrodestra italiano. Molti operai che avevano vissuto l'esperienza della Resistenza rimasero davanti ai cancelli. All'appello si preferiva privilegiare i profughi dell'Istria, esautorando la manodopera locale. Un elenco di 1.294 persone emigrate in Jugoslavia fa intravedere l'ampiezza del fenomeno. Agli operai fecero seguito pure 76 famiglie. La provenienza degli emigrati diretti in Jugoslavia era concentrata a Monfalcone e nei comuni del basso Isonzo. La maggior parte di questi si spinse a Fiume da dove, nel 1945, venne espulso il grosso della popolazione italiana. A causa della risoluzione del Cominform l'esperienza non si rivelò felice. Molti ritornarono in regione traumatizzati dai fatti subiti e perdendo ogni contatto con la grande fabbrica. I Sindacati unici che avevano formalizzato gli elenchi aiutarono al reinserimento di molti. Ma tanti emigrarono in Australia, perdendo definitivamente la loro corsa per un avvenire migliore.

Parole chiave: trattative belliche, sfere d'interesse, Liberazione, amministrazione popolare, Venezia Giulia, migrazioni dall'Italia in Jugoslavia, Cominform

VIRI IN LITERATURA

AS II, 1 – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (AS). Oddelek za dislociarano arhivsko gradivo II, fond Pokrajinski Narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst, škatla 35/I, politično poročilo.

AS II, 2 – AS II, Zbirka podpisi za priključitev k Jugoslaviji 1945.

AS II, 3 – AS II, PNOO, šk. 35/I, poročilo o preganjanju s strani angleške policije.

AS II, 4 – AS II, PNOO, šk. 35/1, seznam delegacije za

sprejem mednarodne komisije za okraj Tržič, 1946.

AS II, 5 – AS II, PNOO, šk. 35/I, seznam uglednih ljudi v okraju Tržič, 1946.

AS II, 6 – AS II, Osebni fond dr. Frana Zwittera.

PRO, 1 – Public Record Office, Surrey (PRO). Foreign Office 371/67 324, Memorandum o STO.

NARA, 1 – National Archives and Record Administration, Washington (NARA), RG 331, 11304-115-62, civilian labour, 1947.

NARA, 2 – NARA, RG 331, 11304-115-86, Lists of workers emigrated to Yugoslavia or zone B, 1947.

- AD (1972):** Atti disoccupazione. Vol. III, Tom 1, 32. Roma.
- Atlante (1979a):** Atlante Storico Garzanti. Il mondo contemporaneo. Politica internazionale. Milano, Garzanti, 518, 529.
- Atlante (1979b):** Atlante Storico Garzanti. Politica degli alleati (1939-1945). Milano, Garzanti, 507.
- Atlante (1979c):** Atlante Storico Garzanti. Seconda guerra mondiale. La resistenza in Italia (1943-1945). Milano, Garzanti, 511.
- Audisio, W. (1975):** In nome del popolo italiano. Milano.
- Barker, E. (1976):** British Foreign Policy in South East Europe in the Second World War. London, Macmillan, 157-168.
- Churchill, W. (1970):** La seconda guerra mondiale, Vol IV: Isolati. Milano, 327-28.
- De Vecchi, C., Maschio, P. (1979):** Organizzazione del lavoro e condizione operaia all'Italcantieri di Monfalcone. Qualestoria, 1. Trieste, 9-15.
- Deutscher, I. (1967):** Myths of the cold war. Containment and revolution. New York, Horowitz, 17.
- Fogar, G. (1982):** L'antifascismo operaio monfalconese tra le due guerre. Milano, Vangelista, 337-339.
- FRUS (1945):** TOM IV, Europe. Roma, 983-85.
- Girvan, N. (1976):** Economic Nationalists vs. Multinational Corporations: Revolutionary or Evolutionary Change? Dakar, IDEP. Italijanski prevod v Sviluppo II, št. 6, 144. Milano.
- Gombač, B. (1996):** Slovenija, Italija. Od prezira do priznanja. Ljubljana, Debora, 96-97, 106-107.
- Gombač, M. (1980):** Gradivo okrožnega NOO Trst in okrajnih NOO tržaškega okrožja 1945-1947. Ljubljana, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 143-163.
- Gombač, M. (1996):** Autonomia e decentramento della politica jugoslava alla fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: il Comitato regionale di liberazione nazionale per il litorale sloveno e Trieste. Annales, 8/96. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno raziskovalno središče republike Slovenije, 87-110.
- Gombač, M. (1998):** Nova uprava Primorske. Acta Histriae, VI. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, 127-138.
- Graziani, A. (1972):** L'economia italiana, 1945-70, Introduzione. Bologna.
- INEA, (1948):** La distribuzione fondiaria in Italia. Roma.
- Novak, B. C. (1973):** Trieste 1941-54. La lotta politica, etnica e ideologica. Milano, Mursia, 234.
- Pinzani, G. (1975):** Yalta: la forza del mito. Rinascita, 25. 4. 1975. Roma.
- Piscitelli, E. (1975):** Da Parri a De Gasperi. Storia del dopoguerra 1945-48. Milano, 48-52.
- Poggi, G. (1974):** La chiesa nella politica italiana dal 1945 al 1950. Italia 1943-50. La Ricostruzione. Bari, Woolf, 275.
- Ragionieri, E. (1976):** L'Italia alla fine della seconda guerra mondiale. Storia d'Italia, 4. Torino, Einaudi, 2443-2453.
- Rossi Doria, M. (1963):** Rapporto sulla federconsorzi. Bari, 145.
- Rossi, E. A. (1984):** Alleati e Resistenza in Italia. Resistenza e questione nazionale. Udine, Del Bianco, 207-223.
- Stiplovšek, M. (1988):** Delavska enotnost. Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, 192.
- Šepić, D. (1983):** Vlada Ivana Šubića. Zagreb, Globus, 155-58.
- Valdevit, G. (1986):** La questione di Trieste, 1941-1954. Milano, Angeli, 32, 35.
- Vilhar, P. (1942):** O slovenskih mejah (Prežihov Voranc). Ljubljana, Agitacijsko prosvetna komisija CK ZKS.
- Zwitter, F. (1975):** Priprave znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni, Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 258-276.